

Т. В. Верещенко, Луганський інститут ПрАТ „ВНЗ „Міжрегіональна академія управління персоналом”

ВІТЧИЗНЯНІ ТА ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОЦЕНТРИЧНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ УЧНІВ

Верещенко Т. В.

Вітчизняні та зарубіжні підходи до формування природоцентричної екологічної позиції учнів

У статті проведено теоретичний аналіз вітчизняних та закордонних підходів до формування природоцентричної екологічної позиції учнів.

Ключові слова: природоцентрична екологічна позиція учнів.

Верещенко Т. В.

Отечественные и зарубежные подходы к формированию природоцентрической экологической позиции учащихся

В статье проведен теоретический анализ отечественных и зарубежных подходов к формированию природоцентрической экологической позиции учащихся.

Ключевые слова: природоцентрическая экологическая позиция учащихся.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної, філософської літератури, дисертаційних досліджень свідчить про посилену увагу науковців до проблем екологічної освіти. Теоретико-методологічним та практичним основам екологічної освіти і виховання присвятили свої праці С. Алексєєв, А. Захлебний, І. Зверєв, І. Суравєгіна Н. Пустовіт та ін.; мету екологічного виховання – формування особистості, яка бере посильну участь у вирішенні екологічних проблем, та етапи її досягнення, принципи, підходи та педагогічні умови ефективності екологічного виховання окреслили С. Глазачов, Б. Навроцький, С. Петров та інші.

Розглядаючи проблеми екологічної освіти, більшість вчених сходяться у твердженні, що її не слід зводити до освоєння екологічних знань, вона має

стати засобом формування активно-позитивного ставлення до навколишнього середовища.

Мета статті – провести теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних підходів до формування природоцентричної екологічної позиції учнів.

Сьогодні ідеї неперервної екологічної освіти розвиваються в роботах вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів, таких як В. Вербицький, Є. Гірусов, М. Дробноход, А. Захлебний, І. Зверев, І. Зязюн, Б. Іскаков, О. Киричук, М. Кисельов, Г. Ковальов, В. Крисаченко, Б. Лихачов, Л. Лук'янова, А. Львовичкіна, М. Моїсеєв, В. Моргун, Г. Пустовіт, Н. Реймерс та ін. Вони свідчать про необхідність внесення певних змін у навчально-виховні плани загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, що відповідають закономірностям розвитку екологічної свідомості старшокласників.

Теоретичним та практичним аспектам екологічної освіти і виховання у навчально-виховному процесі приділяється велика увага (В. Бровдій, А. Волкова, Н. Дежнікова, З. Запорожан, Г. Ковальчук, Н. Левчук, О. Любчик, А. Мамотова, Л. Молодова, Є. Писарчук, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, Л. Шаповал, О. Плахотнік та інші). Концептуальні підходи до визначення сутності екологічної освіти, екологічної культури розроблені вченими С. Дерябо, В. Ясвіним, А. Захлебним та інші. Учені вважають, що необхідно формувати у учнів природоцентричний світогляд, знання й уміння дослідницького характеру; сприяти переходу засвоєних знань і моральних принципів поведінки в навколишньому середовищі в особисті переконання; залучати школярів у практичну діяльність для вирішення проблем навколишнього середовища місцевого значення. Психологічним підґрунтям формування екологічно доцільної поведінки школярів є роботи К. Абульханової-Славської, А. Маслоу, А. Петровського, С. Рубінштейна, К. Платонова, Р. Френкіна, В. Шадрикова. Учені пропонують системний підхід до вивчення поведінки. Вони вважають, що одиницями поведінки особистості є вчинки, у яких формуються й у той же час виявляються її позиції та моральні переконання.

І хоча екологічна освіта стала одним з ключових елементів програми ЮНЕСКО „Людина і біосфера” (МАВ), у здійсненні якої Україна бере активну участь з 1981 р., Г. Горбань підкреслює, що сьогодні край необхідна розробка системи освіти і виховання, яка б враховувала знання про закономірності функціонування та розвитку всіх компонентів навколишнього середовища, людського суспільства і створених техногенних систем [3, с. 106].

В. Скребець на основі аналізу існуючих навчальних програм, підручників, посібників та різних нормативних документів з цього приводу відзначає нагальну необхідність розробки вченими національної концепції безпосередньої екологічної освіти, яка б розглядалася як невід’ємна складова гуманітарної освіти; була цілісною взагалі і цілісною в методологічному відношенні, зокрема, значною мірою ґрунтувалась на національних традиціях, звичаях; була добре опрацьована з філософських та психолого-педагогічних позицій [19, с. 14]. Виконання цього надзавдання в школі, на думку автора, має гармонійно доповнюватися шляхом екологізації інших дисциплін.

Аналіз педагогічної літератури свідчить про те, що екологічну освіту й виховання треба здійснювати повсякденно в сім’ї, дошкільних установах, школі, в після шкільний період [6; 7; 8 та ін.].

Беручи до уваги вище написане, потрібно наголосити, що екологічну освіту, виховання треба здійснювати безперервно, протягом усіх років навчання в школі. Тільки озброївши учнів науковими знаннями про об’єкти і явища природи, ми закладаємо основу для їх екологічного виховання. Адже захищати і любити можна те, що добре знаєш.

Ми погоджуємось з положеннями вчених, які постулюють, що виховання природоцентричної екологічної позиції взаємопов’язане з системою цінностей, яке цілеспрямовано формує життя і має суттєвий вплив на становлення ґрунтовних екологічно-світоглядних переконань підростаючої особистості.

У зв’язку з цим проблема виховання природоцентричної екологічної позиції у школярів, як складової екологічної свідомості є надзвичайно актуальною.

Як зазначає О. Король вирішення проблеми формування цілісності знань про живу природу на рівні навчального матеріалу можливе за умови трансформації зазначених принципів через призму принципу орієнтації на структуру навчального предмета. Він передбачає розкриття не лише знань з основ наук, але і сукупності тих, що виконують обслуговуючу функцію у відношенні до провідного компонента [10, с. 57].

Ми погоджуємося з думкою Г. Пустовіт, який зазначає, що нині у підходах до побудови екологічної освіти і виховання учнів загальноосвітньої школи переважає часткова екологізація навчальних предметів або ж спроби створення окремого інтегрованого навчального предмета „Екологія” [18, с.4-5].

Необхідно зазначити, що основним методологічним принципом екологічної психопедагогіки, як вважають провідні дослідники з екопсихології С. Дерябо і В. Ясвін, полягає у чіткій відповідності педогогічного процесу екологічного виховання психологічному процесу формування природоцентричної екологічної позиції. Крім того, дуже важливе значення для планування педагогічних заходів має віковий фактор. Саме вік вихованців чи учнів визначає форми та методи педагогічних заходів [6, с. 57].

У зв'язку з цим ми розглянемо різні підходи до формування природоцентричної екологічної позиції, екологічних установок та екологічної поведінки у старшому шкільному віці.

У цілому процес формування екологічної свідомості у старшому шкільному віці є найбільш складний і такий, що потребує, в основному, нейтралізуючих та коригуючих дій екопсихологів.

Н. Карпова зазначає, що екологічне виховання може ефективно відбуватись у шкільних навчальних закладах, через використання у навчальному процесі творчих, еколого-прикладних задач [9, с. 35].

Н. Нагібін відзначає важливість залучення до екологічного виховання батьків, що передбачає розкриття сутності світу природи – середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена у збереженні цінності, чистоти, гармонії в природі. Це передбачає уміння осмислювати екологічні

явища, робити висновки про стан природи, розумно взаємодіяти з нею [17, с. 8]. Автор наголошує на важливості культурологічного підходу до формування екологічної свідомості учнів, який припускає залучення учнів старшого шкільного віку до різних пластів культури відповідно до цінностей і норм національної культури і регіональних традицій.

Г. Ткачук пропонує у процесі екологічного виховання використовувати художні твори українських письменників, зокрема „Де тополя росте”, „Гаї шумлять” (П. Тичина), „Люблю я ліс!”, „Пахне хліб” (П. Воронько), „Лісова сторожка” (Г. Тютюнник), де розкривається гармонія людини і природи. На основі цих творів автором були створені психологічні ситуації з екологічною спрямованістю, де розглядається ментальність людини по мистецьки творчо і всебічно [20, с. 34].

Р. Мусіна пропонує використовувати екологічне просвітництво у вигляді постійного інформування про екологічні проблеми, стінгазети тощо [16, с. 164].

Л. Горбунов вважає ефективними формами розвитку екологічної свідомості учнів визначено діяльність у шкільних екологічних організаціях та рухах, участь у створенні екологічних поселень, а також відвідування занять еколого-психологічного тренінгу як найбільш адекватної технології щодо умов шкільних закладів освіти [4, с. 24].

Особливий інтерес щодо вирішення поставлених нами завдань дослідження мають роботи П. Агаларової, К. Гуза, С. Кашлева, Д. Кватарадзе, О. Короля, С. Крамаренко, С. Луговкіної, А. Матюшкіна та ін., які у процесі екологічного виховання пропонують використовувати і підкреслюють ефективність застосування інтерактивних соціально-психологічних методів у вихованні та навчанні, що обумовлено принципом єдності розвитку психіки та діяльності, який полягає у тому, що психіка людини розвивається та проявляється у діяльності. Для школярів пропонуються різноманітні позашкільні форми екологічної освіти, такі як екологічні свята, екологічні ігри, екскурсії та тренінги. У роботі із учнями застосовуються такі інтерактивні методи, як „круглий стіл”, „мозковий штурм” та командна ділова гра [1; 5; 6 та

ін.]. Зазначені автори пропонують під час організації екологічного виховання спиратися на позиції інтегративного та природовідповідного підходів.

С. Шмалей пропонує здійснювати екологічне виховання школярів у процесі вивчення природознавчих предметів. Дослідники відзначають цілісність, комплексність екологічного освітньо–виховного процесу, підкреслюють значення міжпредметних зв'язків у формуванні відповідального ставлення учнів до природи [21, с. 14].

І. Маркінов пропонує на уроках природничо-наукового циклу використовувати елементи наукового підходу, дослідно-експериментальної роботи. Що реалізується при проведенні лабораторних та практичних заняттях [15, с. 8]. Основними особливостями організації дослідницької екологічної роботи з школярами є наступні: спілкування з природою для виховання відчуттів і формування відчуття благоговіння перед життям; проведення екологічних таборів на природних територіях, що особливо охороняються; використання сучасних інформаційних технологій для навчання школярів і проведення учбово-дослідницької діяльності; використання інноваційних технологій – сюжетно-ролеві ігри, імітаційне моделювання, пошукові методи; спрямованість на розвиток особистості, збільшення соціальної адаптації дітей; постійна природоохоронна робота на конкретному природному об'єкті, знайомому з дитинства, з проведенням моніторингу стану цього об'єкту; створення регіонального дитячого екологічного руху [15, с. 9].

Полігоном для досліджень, постулює автор, є екскурсійна робота у позаурочний час. Ми погоджуємось з дослідником в тому, що в екологічному вихованні і екологічній освіті учнів екологічні екскурсії відіграють важливу роль, які дають можливість в конкретних умовах спостерігати результати впливу антропогенних факторів на природу і забезпечують встановлення зв'язку між вивченим теоретичним матеріалом і місцевими проблемами довкілля.

Н. Левчук пропонує проводити місячники екологічного виховання, години спілкування: „Природа – наш друг”, „Я – часточка природи”,

„Екологічна стежка навколо школи”, „Природа – це казка, яку треба читати серцем”, „Рослини – символи України”, „Екологічні проблеми регіону”, „Ми люди, доки є природа”, видавництво газети під назвою „Планета Земля – наш дім!”, участь у олімпіадах, конференціях [13, с. 122].

О. Лазебна пропонує використовувати проблемні ситуації екологічного змісту та залучення учнів до екологічних справ як умов формування активної екологічної позиції підлітків. На основі психологічної класифікації проблемних ситуацій автор розробила систему навчально-пізнавальних завдань та соціально-моральних завдань екологічного змісту. Використовувати колективні творчі справи екологічного змісту („Спостереження за метеорологічними змінами”, „Дослідження екологічного стану класної кімнати” тощо), адекватної оцінки (Акція „Чистий підручник”, Творча робота „Якби я був міністром екології ...”), контролю та вибору особистісної екологічної позиції (Диспут „Одяг з натурального хутра. За і проти”, Бесіда-розповідь „Тварини у місті”) [11, с. 38].

Д. Кватарадзе до методів формування суб'єктивного ставлення до природи відносить такі: екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії [1, с. 18]

Лебідь С. пропонує впровадження у навчальний процес інтегрованого курсу екології, зміст якого забезпечує цілісне формування всіх компонентів екологічної культури природоцентричного типу. При цьому, формування суб'єктно-непрагматичного, ціннісного ставлення учнів до природи забезпечується активізацією психоемоційного чинника на уроках екології, що досягається за рахунок використання методу екологічної емпатії; стимулювання суб'єктифікації природних об'єктів; супроводження інформації наукового характеру літературними, музичними, художніми творами, відеосюжетами; еколого-психологічного тренінгу. Як зазначає автор, залучення учнів до екологічно зорієнтованої діяльності в процесі вивчення інтегрованого курсу екології забезпечується організацією практичних та лабораторних робіт, тематика яких пов'язана з формуванням практичних вмінь та навичок

проведення науково-екологічних досліджень, природоохоронної діяльності, створення екологічних проєктів, природоохоронних акцій в позакласні години [12, с. 12]

О. Мамешина підкреслює ефективність еколого-психологічного тренінгу у процесі екологічного виховання [14, с. 12]

А. Захлебний, І. Зверев також у процесі екологічного виховання рекомендують створювати навчальні ігрові ситуації, проводити рольові ігри, екологічні тренінги тощо. Вони пропонують використовувати такі ситуації, що не мають готового рішення та обов'язково стосуються емоційної сфери особистості [7; 8]. Визначаючи методичні засади екологічного виховання та способи його подальшого удосконалення, вчені вказують на необхідність спрямування цього процесу на розвиток особистісної позиції школярів, зокрема екологічної відповідальності у ставленні до людей, до себе, до матеріальних, природних і духовних цінностей.

В. Вербицький зазначає, що у процесі екологічного виховання у школярів дуже важливо враховувати виховання національної свідомості, етнічно-екологічних аспектів природних особливостей рідного краю, роз'яснення ідей системності всіх природних явищ, тісних зв'язків локальних і глобальних процесів, взаємозв'язків екосистем усіх рангів, важливої ролі законів збалансованості гармонії в природі [2, с. 46].

Узагальнюючи все вище написане, ми ще раз хочемо наголосити на тому, що роль школи у вихованні природоцентричної екологічної позиції учнів незаперечна. І не можна сказати, що відіграє тут більшу роль екологічна освіта чи екологічне виховання. Лише розглядаючи ці процеси у взаємозв'язку, можна виховати екологічно грамотного громадянина нашого суспільства.

При цьому, усі дослідники підкреслюють єдність навчального і виховного процесів і наполягають на необхідності розгляду навчально-виховного процесу як системи, тобто як сукупності взаємозв'язаних і взаємозалежних компонентів.

Окрім того, більшість вчених наполягають на тому, що організація екологічної освіти та виховання повинна спиратися на особистісно

орієнтований підхід, який передбачає послідовне ставлення педагога до учня старшого шкільного віку як до особистості, відповідального суб'єкта навчально-виховної дії, що припускає: допомогу учню старшого шкільного віку в його особистісному розвитку, у виявленні і розкритті його можливостей, в розвитку самосвідомості, в здійсненні особистісно- і суспільно-значущих справ, в самовизначенні, самореалізації і самоствердженні (І. Бех, Є. Бондаревська, Т. Власов, Т. Ільїна, І. Колодій та ін.).

Як показав аналіз вітчизняної і зарубіжної літератури, основні педагогічні інновації щодо формування природоцентричної екологічної позиції пов'язані із застосуванням інтерактивних методів навчання.

Але, незважаючи на це, на теперішній час відсутні конкретно розроблені тренінгові програми спрямовані на формування природоцентричної екологічної позиції дітей старшого шкільного віку.

Таким чином, аналіз педагогічного досвіду організації педагогічного процесу з формування природоцентричної екологічної позиції старшого шкільного віку у вітчизняних та зарубіжних навчальних закладах дозволив виявити загальні особливості організації цього процесу, а саме: формуванню природоцентричної екологічної позиції необхідно надавати пріоритетного значення у навчально-виховному процесі; для успішного формування природоцентричної екологічної позиції дуже важлива єдність навчального і виховного процесів та скоординована робота усіх учасників навчально-виховного процесу; у процесі формування природоцентричної екологічної позиції учнів старшого шкільного віку необхідно спиратися на такі провідні підходи: культурологічний, інтегративний, природовідповідний, системно-діяльнісний, особистісно орієнтований; формування природоцентричної екологічної позиції повинне пронизувати всі сторони педагогічного процесу у навчальному закладі на всіх етапах цього процесу, бути безперервним і постійним, проводитися не хаотично, уривчато, а системно на всіх етапах навчання і виховання; формування природоцентричної екологічної позиції

повинне здійснюватись у навчально-виховному процесі, носити переважно тренінговий характер з використанням інтерактивних методів навчання.

Отже, одним з найважливіших завдань сучасної школи повинно стати формування природоцентричної екологічної позиції у старших школярів, що являється перспективним напрямком нашого дослідження і потребує розробки та впровадження відповідної педагогічної моделі в системі екологічної освіти.

Література

1. **Активные** методы обучения в природоохранном образовании / [под ред. Д. Н. Кавтарадзе]. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 50 с.
2. **Вербицкий В. В.** Развитие позашкільної еколого – натуралістичної освіти в Україні (1925 – 2000 рр.) : автореф. дис. на ступінь д-ра наук / В. В. Вербицкий – К., 2004. – 48 с.
3. **Горбань Г. О.** Сучасна екологічна ситуація та освіта / Г. О. Горбань – К. : Либідь, 2005. – 76 с.
4. **Горбунов Л. М.** Становление экологической культуры старшеклассников в системе „школа – социальная среда” : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук / Горбунов Л. М. – Иркутск, 2005. – 42 с.
5. **Гуз К. Ж.** Інтерактивні уроки серед природи під час вивчення курсу „Довкілля” / К. Ж. Гуз // Постметодика. – 2004. – № 5. – С. 19.
6. **Дерябо С. Д.** Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
7. **Захлебний А. Н.** Про форми організації екологічної освіти і виховання школярів / А. Н. Захлебний // Біологія в школі, – № 3. – 1987. – М. : Педагогіка, – С. 67 – 69.
8. **Зверев И. Д.** Экологическое и эстетическое воспитание школьников / И. Д. Зверев, А. П. Печко, А. П. Сидельковский – М. : Педагогика, 1984. – 135 с.

9. **Карпова Н. Н.** Формирование экологической ответственности старшеклассников в ходе решения эколого-прикладных задач : дис. канд. пед. наук / Н. Н. Карпова : Волгоград, 2005 – 174 с.

10. **Король О. В.** Формування екологічної культури учнів 5-6-их класів у процесі вивчення інтегративного курсу „Навколишній світ” : авт. дис. канд. пед. наук / О. В. Король – Сумський державний педагогічний інститут ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – 22 с.

11. **Лазебна О. М.** Проблемні ситуації як засіб формування активної екологічної позиції школярів / О. М. Лазебна // Рідна школа. – 2004. – №5. – С. 37 – 39.

12. **Лебідь С. Г.** Формування екологічної культури учнів 7-11 класів у процесі вивчення курсу екології : автореф. дис. канд. пед. наук / С. Г. Лебідь – К., 1996. – 21 с.

13. **Левчук Н. В.** Систематизація екологічних знань і умінь старшокласників на факультативних заняттях : дис. канд. пед. наук / Н. В. Левчук – АПН України, Інститут педагогіки. – К., 1996. – 24 с.

14. **Мамешина О. С.** Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти : автореф. дис. к-та психол. наук / О. С. Мамешина – Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2004. – 24 с.

15. **Маркинов И. Ф.** Формирование экологической культуры старшеклассников в контексте гуманитаризации предметов естественнонаучного цикла : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Маркинов И. Ф. – Саранск, 2007. – 20 с.

16. **Мусина Р. А.** Экологическое образование как направление деятельности современной школы / Р. А. Мусина // Правовая политика как способ формирования российской правовой системы: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Уфа : Ур. ГЮА, 2009 г. – С. 161 – 164.

17. **Нагибин Н. И.** Формирование элементов экологической культуры школьников в образовательной области „Технология” на уроках технического труда 5-7 классах : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Н. И. Нагибин. – М., 2008. – 24 с.

18. **Пустовіт Г. П.** Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті / Г. П. Пустовіт // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С.2 – 7.

19. **Скребець В. О.** Сучасний стан та пріоритетні напрями розвитку екологічної психології в Україні / В. О. Скребець – К. : Науковий світ, 2005. – 106 с.

20. **Ткачук Г. П.** Виховання екологічної культури засобами слова / Г. П. Ткачук // Почат. шк., – 1992. – № 7-8. – С. 32 – 36.

21. **Шмалей С. В.** Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо – наукового циклу : автореф. дис. на ступінь д-ра наук / С. В. Шмалей. – К., 2005. – 44 с.

Vereschenko T. V.

Domestic and Foreign Approaches of Formation the Naturecentric Ecological Position of Students

In the article the theoretical analyze of the domestic and foreign approaches of formation the naturecentric ecological position of students is conducted.

Key words: naturecentric ecological position of students.

Відомості про автора

Верещенко Тетяна Вікторівна – магістр з фізики, завідувач відділом виховної роботи Луганського інституту ПрАТ „ВНЗ „Міжрегіональна академії управління персоналом”, аспірант Київського інституту проблем виховання. Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблематики екологічного виховання учнів старших класів.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2011 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.